

□ **Güllü Karanfil**

Bağımsız Araştırmacı

YAKIN TARİHTEN BUGÜNE GAGAUZLARIN DİLİ: GENEL BİR BAKIŞ

THE LANGUAGE OF THE GAGAUZ PEOPLE: FROM THE RECENT PAST
UP TO PRESENT: A GENERAL OVERVIEW

Giriş

Gagauz köylüleri, Kaynak: Anonim

Oğuz dilleri grubunda yer alan Gagauz Türkçesi, Türkiye Türkçesine ve Azerbaycan Türkçesine en yakın yazı dilidir. Gagauzca kimi kaynaklara göre Türkiye Türkçesinin Rumeli ağızlarına dahil olup Bulgaristan'da konuşulan Türkçeye yakındır. Sovyet Türkolojisi, Gagauz Türkçesini ayrı bir dil olarak kabul etmesine karşılık, bu değişke ana dili Gagauzca olan bu satırların yazarının bizzat alanda ampirik olarak gözlemlediği üzere, gerçekte Türkiye Türkçesinin

Trakya değişkelerine çok yakın, bugün Bulgaristan ve Romanya'daki Oğuz Türklerinin günlük yaşamda

kullandığı dille hemen hemen aynıdır.

Araştırmacılar bu Türk topluluğunun 10-11. yüzyıllarda Balkanlar'da, Dobruca'da yaşadığını ve Uz devletini kurdukları ortaya koymuşlardır (Acaroğlu 1999: 459). Türk dilli Oğuz, Kıpçak ve Bulgar topluluklarından meydana gelen Ortodoks Gagauz 'ethnos'unun Osmanlı Devleti döneminde dinlerini ve dillerini korumuş olmalarına karşın, kimi yabancı araştırmacılar Gagauzların Türk kökenli olmadıklarını, asimilasyon sonucunda Türkleşmiş bir halk olduğunu ileri sürmektedirler (Güngör ve Argunşah 1995: 26). Ancak mevcut dilbilimsel, kültürel bütün veriler, Gagauzların bir Türk halkı olduğunu kanıtlamaya gerek duymayacak kadar açık ve sağlamdır.

Bulgar, Yunan, Rus, Moldovan vd. halklarla aynı coğrafyalarda yaşayan, doğal olarak dilbilimsel ve kültürel temasta bulunan ve aynı dini paylaşan Gagauzların dilinde Bulgarca, Yunanca, Moldovanca ve Rusçadan kopyalanan sözcüklerin ve başka gramatik ve semantik öğelerin bulunması doğaldır. Diğer

dillerden kopyalanan sözcüklerin büyük bir bölümü temel sözcükler dışında, günlük yaşamla ilgili sözcükler ve dini terminolojidir.

Gagauz folklorundaki bazı Türk karşıtı söylemler de aslında diğer halkların edebiyat ürünlerinden kopyalanmıştır ya da siyasal yönetimlerin propaganda malzemesinden kaynaklanmıştır.¹ Genç Gagauz kuşakları azınlıktaki bir toplumun mensupları olarak ana dillerinde değil, Bulgarca, Yunanca, Rusça vd. yabancı dillerde öğrenim görmüşler ve bu dillerdeki yazılı ve sözlü kaynaklara kullanmak durumunda kalmışlardır.

Gagauzların, Türk dil ve kültür çevresinin kısmen periferisinde kalan Basarabya bölgesine göçüne kadar Balkanlarda Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşadıklarını hatırlatmakta yarar vardır. Ancak, Gagauzların, dilleri ve kültürleri ile ilgili Osmanlı dönemine ait yazılı kaynak bulunmamaktadır. Gagauzcadaki Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin varlığı ve yoğunluğu bu dönemdeki dil ve kültür temaslarına da bağlıdır. Tarihi dönemlerde kopyalanan bu kelimeler günümüzde de yoğun biçimde kullanılmaktadır.

Gagauz dilinin gelişim süreçleriyle ilgili ana aşamalar dönemlere göre ana hatlarıyla şu şekildedir:

1780'ler: İlk Gagauz göçleri: Osmanlı-Rus savaşlarının başlamasına değin yüzyıllardır Dobruca'da, denize yakın coğrafyalarda yaşamış olan Gagauzların ilk göç hareketleri başlamıştır. Dobruca'dan çok zor şartlar altında Basarabiya'nın verimsiz topraklarına yerleşmeye başlayan Gagauz Türklerinin göçleri 1828 yılına kadar devam etmiştir.

1818: Bu dönemde Basarabiya, Rus Çarlığı'nın toprağı haline gelmiştir. Yoksul bir topluluk olan, köylerde ağır hayat koşullarında yaşayan Gagauzlar, yüzyıl boyunca ana dillerini korumuş ve kullanmışlardır. Gagauzlarda gelenek ve göreneklere bağlılık bugün de son derece güçlüdür SOvyet öncesi dönemde eğitilmiş ve Rus dilini bilen gagauz sayısı son derece azdı. Okullarda dersler daha çok din ağırlıklı idi ve öğretim dili eski Slavcaydı; bununla birlikte Gagauzlar Balkanlar'dan Besarabya'ya göç ederken yanlarında Karamanlıca din ve dua kitaplarını da getirmişti. Bazen kiliselerde Karamanlıca dualar da ediliyordu. Karamanlıca kitaplar bugün dahi bazı Gagauzların şahsi kitaplıklarında bulunmaktadır. Gagauz tarihçisi S. Kuroglu konuyla ilgili olarak şöyle demektedir: 'Kiliselerde eski Rusça dualar okunurken Gagauzlar sıkılıp esniyor; ancak Karamanlıca duaları büyük merakla dinliyormuş.'² Ru Çarlığı döneminde Gagauzların eğitim imkânlarının ve bilimsenlerinin bulunup bulunmadığı hususunda pek bilgi yoktur. İlk Gagauzca gazete 1908 yılında Basarabiya'da din adamı Mihail Çakır'ın çabaları sayesinde yayımlandı. Gagauzlar 'Hakikatin Sesi' adlı dini içerikli bu gazete ile ilk defa bu yılda konuştuğu dilin yazılı sürümünü gördüler. Çarlık Rusyası döneminde Gagauzca yazılar Slav harfleriyle yazılıyordu. Bu durum 1918 yılına kadar sürdü.

¹ Editörün notu: "Örneğin Sovyet döneminde Kiril harfleriyle yayımlanan, çağdaş Gagauz Dili Hem Literatürası' Gagauzya'da 10. sınıf ders programında da yer alan 'Stuyan hem Türk Paşası' adlı halk hikayesinde 'Türk Paşası', Gagauz genci Stuyan'ın atına ve nişanlısı Lyenka'ya göz diken zalim bir yönetici olarak tasvire edilir." bk. Eker, Süer (2013). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları. s. 415-416; Min. Educație al Rep. (2010). Moldova. *Gagauz dili hem literatürası: Kurikulum 10-12 klaslarına deyni*. Î.E.P. Ştiința: Tipografia 'Elena V. I.' SRL). 32p. (Curriculum național).

² Kuroglo Stepan Arşivinden (GK).

1918: Basarabiya, Romanya Krallığına egemenliği altına girdi. Bu dönemde Mihail Çakır araştırmalarını 'Besarabiyalı Gagauzların İstoriyası' (1934) adı ile yayımladı. Çakır, Gagauzca dualar, Romence-Gagauzca (Türkçe) sözlük ve bir dizi başka eserlerini Latin harfleriyle, ancak Romen yazımına uygun biçimde kaleme almıştır.

Gagauzlar 1944 yılına kadar Romanya Krallığı'nın egemenliği altında yaşadılar. 1918-1944 arasında Gagauzların süratle Romen dilini öğrenmeleri amacıyla sokaklarda dahi Gagauzca konuşmak yasaklanmıştı; bu yasağı ihlal edenlere, yani Gagauzca konuşanlara ceza veriliyordu. Okullarda eğitim ve öğretim dili bütünüyle Romence olmuş, Gagauz Türkçesi yalnızca ev dili haline gelmişti. Yaşanan bütün zorluklara rağmen bu dönemde Gagauzlar ile Türkiye arasından ilişkiler yüz yıldan fazla süren aradan sonra yeniden kurulmaya başlayacaktır.

1930'lu yıllar: Bu dönemde devlet adamı, Türk Ocakları Kurucusu Hamdullah Subhi'nin (Tanrıöver) 1931 yılında Bükreş'e büyükelçi olarak atanması, Gagauz halkı için bir dönüm noktası olmuştur. Hamdullah Subhi Gagauzların yaşadığı köyleri ziyaret etmiş, Gagauzlar ile özel olarak ilgilenerek onların dilleri, kültürleri ve yaşayışları ile ilgili bilgi toplamıştır. Hamdullah Suphi bu bilgileri Mustafa Kemal'e de iletmış ve böylelikle, Gagauzlar ve Türkiye arasındaki bağlar yeniden kurulmuştur. Bu dönemde yüz civarında Gagauz gencinin Türkiye'de öğrenim görmesi sağlanmıştır. Bu gençlerin bir kısmı anavatanlarına dönmüşler, bir kısmı ise Türkiye'de kalmıştır. (Anzerlioğlu, 2006, 31-51).³

Hamdullah Suphi Bükreş büyükelçiliği görevi sırasında, Türkiye'den Basarabiya'ya ders kitaplarının gönderilmesini ve Türk öğretmenlerin görevlendirilmesini sağlamıştır (Anzerlioğlu 2006: 31-51). Türkiye'den gelen öğretmenler yaşlı Gagauzlar tarafından hala hatırlanmaktadır. Türk öğretmenlerle ilgili temalar ünlü Gagauz yazar Nikolay Baboglu'nun 'Anılarım' adlı öyküsünde kayıt altına alınmıştır.⁴

³ Türkiye'de kalanlar arasında ün kazanan müzisyen Veysel Arseven (Vasili Öküzcü), Üniversitesi'nde Rektör Yardımcılığı yapmış emekli öğretim üyesi Prof.Dr. Emin Mutaf (Georgi Mutaf), Prof. Dr. Özdemir Çobanoğlu (Vasili Çoban) gibi çok sayıda Gökoğuz Türkü bulunmaktadır. Türkiye'de kalmayı yeğleyen Gagauz öğrencileri arasında İ.T.Ü.'den emekli olan Prof.Dr. Osman İkizli (Kubeyli – Anatoli İkizli), Fransızca Öğretmeni Mete Kargalık (Komratlı – Dimitri Kargalık), Öğretmen Selma Sakallık (Kubeyli – Ksenya Sakallık), İ.Ü.'nden emekli olan matematikçi Prof.Dr. Selma Öztürk (Vulkanestli – İrina Bulgar), Op. Dr. Erol Biricik (Komratlı – Mina Vasilioğlu), Öğretmen Deniz Kapsız (Kirsovalı – Lidya Kapsız), İnşaat Müh. Ergin Mutaf (Komratlı – Evgeni Mutaf), Veteriner İskender Akkerman (Satılık Hacı Köyünden – Aleksandr Draganov), Ziraat Müh. Dr. Güngör Karel (Kubeyli – Georgi Volontir), Kanada-Edmonton'da Ziraatçı Prof.Dr. Rüstem Aksel (Kubeyli – Leonid Gagauz), Fransızca Öğretmeni Orhan Bucak (Kongazlı – Tulba Meti), Veteriner Aksel Alant (Baurçili – Simeon Terzi), Kanada'da Veteriner Aynur Aksel (Kubeyli – Akkulina Raynova), İşadamı Yusuf Sakallı (Kubeyli – İvan Sakallı) ve daha pek çokları bulunmaktadır. (Hablemitoğlu Necip, *Atatürkün Öğretmenleri* <http://hakimiyetimilliyee.org/2012/01/kemalin-ogretmenleri-dr-necip-hablemitoglu>)

⁴ Bu öğretmenlerden biri olan Ali Kantarelli, Kıpçak köyünde Türkçe öğretmenliği yapmış ve üç çocuğuyla dul bir Gagauz kadınla evlenmiştir. Ali Kantarelli, Stalin döneminden casusluk suçlamasıyla Sibiryaya toplama kampına gönderilmiştir. 1960'lı yıllarda tekrar Basarabiya'ya dönerek yaşamını sürdürmüştür. Mezarı bugün Ukrayna ile Gagauziya'nın sınır şehri olan Bolgrad'da bulunmaktadır (<http://hakimiyetimilliyee.org/2012/01/kemalin-ogretmenleri-dr-necip-hablemitoglu>).

Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Subhi Tanrıöver'in en önemli hizmeti'nin iki kardeş toplum arasındaki ilişkilerin yeniden tesisi olmuştur.⁵

1940'lı yıllar: 1944 yılında Basarabiya Sovyetler Birliği sınırlarına dahil olmasıyla Gagauzların zor günleri Başka bir ülkede, başka bir siyasi rejimin baskıları altında devam etmiş, doğal olarak Türkiye ile bağlar hemene hemen tamamen kesilmiştir. 1946-47 yıllarında yaşanan açlık dönemlerinde Gagauzların % 40'ı vefat etmiştir. Aynı yıllarda sürgünler başlamış, Stalinistlerin 'zengin' olarak gösterdiği Gagauzların büyük bir kısmı Sibiry'a ve sert iklim koşullarının yaşandığı diğer coğrafyalara sürgün edilmiştir. Bütün bu trajedilere rağmen Lenin ve halefi Stalin sosyalist yönetimler tarafından Gagauzlara pozitif imajlarla sunulmuştur. Bu dönemde Rusça, Gagauz Türkçesinin yerini almaya, Gagauzca ise ev içlerine çekilmeye başlamıştır.

1950'li yıllar: Gagauz Türkçesi, ilk defa 1900'lü yıllarda aydın bir Rus albay tarafından toplanılan folklor metinleri aracılığıyla araştırma kaynağı haline gelmeye başlamış ve Gagauzca Sovyet Türkolojisinin araştırma alanına dahil olmuştur.

1957'de Rus Türkologu L. Pokrovskaya ve Gagauz şairi ve bilgini Dionis Tanasoglu'nun girişimleri sonucunda Gagauzcanın yazımı için Kiril alfabesi temelli bir alfabe hazırlanmıştır (Pokrovskaya 1997: 45.)

1959-60 yıllarında Gagauzların yaşadıkları bölgelerde eğitim dilinin Gagauzca olmasına karar verilmiş, ancak bu kararın uzun ömürlü olamamıştır. 1961'de Gagauzca eğitim öğretim yasaklanmış, hatta müfredattan Gagauzca dersi de kaldırılmıştır.

Bu dönemde Gagauz kimliğinin ortadan kaldırılacak nitelikte okul öncesi eğitim kurumlarından ve okullarda Gagauzcanın eğitim öğretim dili olarak yasaklanması, statüsünün ve prestijinin düşürülmesi vb. adeta psikolojik harp uygulamaları gündeme getirilmiştir. Bu psikolojik harp uygulamaları etkili olmuş, Gagauz kültürünün ve Gagauzcanın geri ve ilkel olduğu düşüncesi empoze edilmiştir. Anne babalar da doğal olarak özellikle üç büyük şehirde

çocuklarını 'sakıncalı dil' Gagauzca yerine bütünüyle Rusçaya yönlendirmişler, ve içinde dahi yalnızca Rusça konuşulmaya başlanmıştır.

⁵ Gagauz köylerini ziyaret eden Hamdullah Subhi'nin genç bir Gagauz ile konuşmasına ilişkin şöyle bir diyalogdan söz edilir:

"-Nece konuşuyorsun?

- Gagauzca.

- Ben nece konuşuyorum.

- Sen de Gagauzca konuşuyorsun.

-Türkiye'de on dört milyon kişi var. Onlar da bizim gibi konuşuyorlar.

- Türkiye'de bu kadar Gagauzca konuşan kişi olduğunu bilmiyordum...

- Oğlum, sen de, ben de, Türkiye'de olanlar da hepimiz Türkçe konuşuyoruz.

- Evet, hakkın var, bizim dilimize Gagauzca da derler, Türkçe de derler."

Hamdullah Subhi'nin asıl dikkatini dikkatini çeken, gencin konuştuğu dilin Türkçe olduğunu bilmesine rağmen dilini Gagauzca olarak ifade etmesi, Türkiye Türkleri ile hemen hemen hiçbir şey bilmiyor olmasıdır (Anzerlioğlu 2006: 31-51).

1986 sonrası: Gagauz kimliğinin ve dilin yeniden canlanması yolunda bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Çünkü çok uzun bir zamanın ardından okullarda yeniden Gagauzca dersi verilmeye, Gagauz gençler arasında Gagauzca edebiyata yönelik başlamıştır. 1989 yılında yayımlanan 'İlkyaz Türküsü' adlı şiir antolojisi, yeni Gagauz edebiyatının da canlanması yolunda önemli bir hareket olmuştur.

Gagauzca yüzyıllar boyunca yalnızca ev içinde ve 'sokak'ta iletişim dili işlevi taşımış, statü kazanamamıştır. Gagauzca değişen koşulların getirdiği leksikal ihtiyaçlarını çoğunlukla doğrudan Rusça söz ve anlam kopyalarıyla karşılamıştır. Bağımsızlık sonrası dönemlerde Türkiye ve Moldova arasında gelişen siyasal ve ekonomik ilişkiler Gagauzların ve Türklerin birbirlerini daha yakından tanımalarını sağlamış, bu arada Türkiye Türkçesi de Gagauzcanın leksikal kaynaklarından biri haline gelmiştir.

1994 sonrası: Moldova sınırları içinde, ülkenin güneyinde 1994 yılı Kasım ayında kısaca 'Gagauz Yeri' adı verilen özerk bölge kurulmuştur. 1996 yılında Gagauz Türkleri Latin alfabesi kabul etmiştir. Bu dönemde Gagauz dilinin canlanması ve gelişmesi yolunda önemli adımlar atılmış, çok sayıda şiir, hikaye, roman vb. kitap yayımlanmıştır. Halen Türkiyenin sponsorluğu ile ve 'Sabaa yıldızı' dergisi, 'Ana Sözü' gazetesi ve yılda dört kez 'Güneşçik' çocuk dergisini yayımlanmaktadır. Halen, kimi eksikliklerine rağmen okullarda haftada 3 saat Gagauz dili ve Edebiyatı dersleri verilmesi önemli bir kazanımdır.

Gagauzca, Gagauz Yeri'nin resmi dil olmasına rağmen hala yönetimde ve bürokratik kademelerde işlemler ve süreçler Rusça yürütülmektedir. Aydınlar ve bürokratlar arasındaki iletişim ve toplantı dilinin, hatta kültür sanat şenlikleri vb. etkinliklerin dilinin dahi Rusça olması, Sovyet döneminden kalan çok güçlü bir alışkanlık niteliğindedir. Ancak son dönemlerde birkaç resmi toplantının dilinin Gagauzca olması da aynı şekilde, önemli bir gelişmedir. Gagauz Yeri'nde dil politikalarının bir devlet politikasının parçası olması durumunda Gagauzcanın gerçek anlamıyla çağın ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir yazı dili haline gelmesi mümkün olacaktır.

Gagauz halkı bütün zorluklara ve olumsuzluklara rağmen, özellikle kırsal bölgelerde kendi dillerini ve kültürleri korumuş, Gagauzca, Sovyet sonrası dönemde kentlerde ve kısmen entelektüel hayatta da işlevselleşmeye başlamış, aydın edebiyatı ve çocuk edebiyatı gelişme sürecine girmiştir. Ancak Gagauzya'nın ve Gagauzcanın yeni koşullara, dünyaya kendi diliyle intibak edebilmesi için daha üst düzeylerde kullanılması ve temsil edilmesi gerekiyor. Bu amaçla Gagauz Yeri'nde Türk Dil Kurumu benzeri bir düzenleyici kuruma, bunun bünyesinde terminoloji çalışmaları yapacak kurullara ihtiyaç vardır.

Türkiye ile Moldova arasındaki iyi ilişkiler Gagauzlara da olumlu olarak yansımakta bu çerçevede TİKA, Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı gibi organizasyonların yardımlarıyla Gagauzya'da çeşitli projeler hayata geçirilmektedir. Örneğin, 2008-2011 yıllarında Güllü Karanfil'in yöneticiliğini yaptığı "Gagauz Yeri Bilim Merkezi" tarafından okul öncesi dönem öğrencilerinden başlamak üzere, ders kitapları, okuma kitapları, büyük ebatlı renkli alfabe posterleri ve diğer çeşitli basılı hazırlanmış ve kullanıcıların istifadesine sunulmuştur.

Bir bölüm Gagauz öğrenci de Türkiye burslarıyla çeşitli kentlerde eğitim ve öğrenim görmektedirler. Türk üniversitelerindeki nitelikli eğitimin Gagauz gençlerinin dünya ile bütünleşmesine yardım ediyor,

Gagauzya'nın kalkınması ve gelişmesine önemli ölçüde hizmet etmektedir. Türkiye'nin yardım ve destekleri Gagauzcanın işlevselleşmesine, yayılmasına ve gelişmesine katkıda bulunmaktadır.

Gagauzca ile en önemli hedef, Gagauzcanın yazılı ve sözlü sürümlerinin hayatın bütün alanlarında kullanılabilir, çağdaş gelişmeleri karşılayabilir duruma getirilmesidir.

Sonuç: Bugün Moldova ve Gagauz Yeri, zor bir geçiş ve karar sürecindedir . Moldovan haklının büyük bir kısmı Avrua Birliği ile bütünleşmeyi; Gagauzlar ise Rusya'nın kurduğu Gümrük Birliğine (GB) entegre olmayı arzu etmektedir. İki halk arasındaki bu temel tercih farkı, ülkeyi bölünme tehlikesi ile karşı karşıya getirmektedir. Bu satırların yazarı, Gagauz dilinin ve kültürünün yaşaması ve gelişmesi yolunda her iki seçeneğin de eşit derecede engel olduğunu, Gagauz Türklerinin geleceğinin, din farklılığına rağmen, Türk dünyası içinde yer almasına bağlı olduğunu değerlendirmektedir.

Kaynaklar

Acaroğlu, M. Türker (1999). Gagauzların Kökeni. *Bellekten*. Ankara. C. LXIII, s. 459.

Anzerlioğlu, Yonca (2006). Bükreş Büyükelçisi Hadullah Subhi Tanrıöver ve Gagauz Türkleri. *Bilig*, Güz. S. 39, s. 31-51.

Güngör, H.; Argunşah, M. (1995). *Gagauzlar*. Ankara. s. 26.

Pokrovskaya Lüdmila (1997). *Sovremenniy Gagauzskiy Yazık (kurs leksiy)*. Komrat.

<http://hakimiyetimilliyee.org/2012/01/kemalin-ogretmenleri-dr-necip-hablemitoglu>

Yayıma Hazırlayan: Edanur Sağlam